

NOVA VRELA O JULIJU KLOVIĆU (1498–1578)*

Ivan GOLUB

I. – RASPRAVA

Vrela o Jurju Juliju Kloviću Croati (1498–1578)¹ oskudna su: svega nekoliko pisama² i oporuka s inventarom ostavštine.³

Nakon pola stoljeća otkrivena su nova vrela. To su: povelja kardinala Marina Grimani-ja, jedini poznati Grimanijev dokument Kloviću;⁴ pismo kard. Alessandra Farnesea, jedino pismo Klovićeve pokrovitelja Kloviću;⁵ službeni dokument o mjestu i danu Klovićeve smrti.⁶

1. POVELJA KARDINALA MARINA GRIMANIJA IZDANA JULIJU KLOVIĆU

Klović u svojoj oporuci veli da dušu određuje Bogu, tijelo predaje na ukop crkvi sv. Petra u okovima u Rimu. Istoj crkvi dodjeljuje izvjestan novčani iznos i neke svoje slike, velike i male. Za slike određuje da ih se ne smije otuđiti već da moraju zauvijek ostati za ukras crkve i sakristije sv. Petra u okovima.⁷ Klovićevo je tijelo doista sahranjeno u bazilici sv. Petra u okovima, no onedavno se ne nalazi u posebnom sarkofagu već u osariju koji je, nakon iskapanja početih 1953. u kripti bazilike, postavljen u kripti ispod desne lađe u prostoru između prvog i drugog oltara.⁸ Što se tiče velikih i malih slika što ih je Klović ostavio crkvi i sakristiji sv. Petra u okovima, valjalo bi one slike što se nalaze u staroj sakristiji (današnjoj prodavaonici suveniru) verificirati i utvrditi ne potječu li dijelom iz Klovićeve ostavštine.⁹ U samom pak arhivu Kongregacije lateranskih regularnih kanonika Presvetog Otkupitelja, koji se nalazi u palači vezanoj uz crkvu sv. Petra u okovima, najvredniji je dokument povelja kard. Marina Grimanija upućena Juliju Kloviću.

Pod signaturom M 665 čuva se u spomenutom arhivu. Dimenzije su joj 60,5 x 38 cm. Providena je neoštećenim pečatom kard. Grimanija, potpisao ju je Grimani. Datum izdanja povelje je Perugia, 24. kolovoza 1536. Grafija očituje dobru renesansnu ruku s neznatnom gotičkom primjesom.

Naslovnik povelje je ovako imenovan „Dilecto nobis in Christo Georgio alias Iulio clerico clerouichio de' crouatia Presbytero ordinis canonicorum regularium Sancti Augustini professori ac familiari nostro continuo commensali...” Razlozi koji govore u prilog tome da je Julije Klović naslovnik povelje jesu: ponajprije ime: Juraj Julije, zatim domovina: Hrvatska, nadalje redovnička pripadnost: red regularnih kanonika sv. Augustina, zatim mjesto: Perugia, u kojoj se, kako se iz drugih izvora zna, Klović tada nalazio,¹⁰ te napokon povezanost s nasloviteljem: Klović naime u to vrijeme radi upravo kod Grimanija. Rečenome treba dodati i neke vanjske razloge. Monsegrati, generalni opat Renenske kongregacije kojoj je bio pripadao Klović¹¹ prenosi u 18. stoljeću Grimanijevu povelju na Klovića,¹² a prepisivač povelje u 17. stoljeću smatra da je riječ „clerovichius” vlastito ime jer je piše velikim slovom.¹³

Oblik „Clerouichius” je možda cjelovito Klovićevo prezime, koje je u službenoj ispravi kakva je povelja možda neskrraćeno tako zapisano, dok se u običnom govoru Klović možda skraćeno nazivao Clouius. Moguće je, možda i vjerojatnije, da je po srijedi omaška pisara – lapsus calami. Kako riječ koja prethodi prezimenu počinje s cl („clerico”), a i Klovićevo prezime počinje s Cl moguće je da je pisar od prethodne riječi „clerico” ponio u prezime cler, zapravo er. Tako bi, kad se omaška ukloni, prezime naslovnika glasilo Clouichius, i time odgovaralo onoj vrsti latinizacije hrvatskih prezimena gdje se -ić zadržava u -ic(h), a – ius znači samo latinski završetak, drugim riječima odgovaralo bi hrvatskom obliku Klović.¹⁴

Klović je u povelji nazvan „presbyter”. To je, koliko mi je poznato, jedini službeni podatak o tome da je Klović bio svećenik. Klović je u povelji nazvan i „professor”. Riječ može značiti ono što i danas znači: profesor, učitelj, a može značiti rang u redovništvu, to jest redovnika koji je položio vječne zavjete (professio religiosa).

Milost koju kard. Grimani poveljom podjeljuje Kloviću jest beneficij župne crkve sv. Bartolomeja, Castel Rigone, u dijecezi Perugia koja je, ako sam nečitljivo mjesto točno pročitao, iznosila četrdeset dukata zlata godišnje. Grimani ovako motivira davanje beneficija Kloviću: „da bi se mogao prikladno uzdržavati, hoteći ti providjeti pomoću izvjesne potpore i učiniti ti posebnu milost imajući pred očima tvoje zasluge”. Povelja određuje pojedinosti u vezi s preuzimanjem beneficija. Na kraju ističe „neka se briga za duše nipošto ne zanemari”. Valjalo bi istražiti nisu li u Castel Rigone ostali kakvi tragovi Klovićeve umjetnosti.¹⁵

2. PISMO KARDINALA ALESSANDRA FARNESE JULIJU KLOVIĆU

U Archivio di Stato u Parmi pod signaturom 33. Misc. Busta 22. nalazi se pismo, čiju mi je fotokopiju ljubazno dao prof. Š. Jurić, upućeno Kloviću 8. kolovoza 1570. iz Caprarole. Obuhvaća pola stranice. Naslovnik pisma je ovako naznačen: „Caprarola A Don Giulio miniatore VIII li Agosto”. To je nedvojbeno Klović. Nije međutim napisano kamo je pismo upućeno. Vjerojatno u Rim, jer se te godine – nije sigurno da li čitave – Klović nalazio u Rimu.¹⁶ Ime potpisnika je ili oštećeno ili kod snimanja naborom papira skriveno. No iz onoga što je vidljivo od potpisa te iz čitavog konteksta nedvojbeno je da je potpisnik kard. Alessandro Farnese. Imperativni ton kojim

je pismo pisano kao i završetak pisma pokazuje da se radi o Klovićevu gospodaru, a tada je Klovićevim gospodarom bio kard. Alessandro Farnese. Mjesto pak iz kojeg je pismo poslano Kloviću jest ljetna rezidencija kard. Alessandra Farnese, Caprarola. Pismo je očito Farneseov autografski koncept prema kojemu je, zasigurno pisar, izradio čistopis pisma poslanog Kloviću. Pismo je datirano u Capraroli 8. VIII. 1570. Pisano je talijanskim jezikom. To je ujedno jedino poznato pismo kard. Alessandra Farnese Kloviću.

Klovićev pokrovitelj, kard. Farnese, u pismu izražava želju da Klović svojom rukom napravi malu sliku za gospodu Geronimu, ženu ambasadora kralja Filipa; Farnese nadalje kaže da bi, kad bi imao više od jedne [takve] slike, sam dotičnoj gospodi darovao tu sliku i ne bi Kloviću zadavao brigu; ostavlja međutim Kloviću da napravi sliku prema svojim vremenskim mogućnostima, no neka pri tome ima pred očima da time služi njegovoj osobi.

Činjenica da Farnese naglašava neka Klović svojom rukom izradi malu sliku (minijaturu) daje naslutiti da je Klović mogao imati učenike ili radionicu koja je pod njegovim vodstvom izrađivala minijature.¹⁷ Ishod Farneseove narudžbe nije poznat. No možda je upravo rad na traženoj minijaturi ohrabrio Klovića da uskoro zamoli od svog pokrovitelja „protuuslugu“. Naime, 16. studenoga iste, 1570. godine Klović će zamoliti kard. A. Farnesea da na neko vrijeme dade sobu jednom, po njegovu sudu rijetko nadarenu slikaru, El Greco. A El Greco će se Kloviću odužiti time što će napraviti njegov portret i naslikati ga u skupini svojih četiriju učitelja Tiziana, Raffaella i Michelangela.

3. DAN I MJESTO SMRTI JULIJA KLOVIĆA U MATICAMA UMRLIH

Stožerni datumi za datiranje čovjekova života su, dakako, datum rođenja i datum smrti. Datum rođenja Jurja Julija Klovića nigdje nije izravno zabilježen. Giorgio Vasari, Klovićev suvremenik, prijatelj i prvi životopisac 1568. donosi detaljne podatke o mjestu Klovićeva rođenja no godinu rođenja ne navodi.¹⁸ Godinu pak smrti nije ni mogao navesti jer je tiskao Klovićev životopis dok je Klović još bio živ.

Prvi koji je neizravno priopćio godinu Klovićeva rođenja a izravno godinu Klovićeve smrti bio je Raffaello Borghini. Godine 1584. u djelu „Il Riposo“ Borghini piše o Kloviću: „Umro je najzad u Rimu u dobi od 80 godina, ljeta kršćanskog spasenja 1578. — mori ultimamente in Roma d'età d'anni 80 l'anno della Christiana Salute 1578“.¹⁹ Oslanjajući se na Borghinija kasnije će Klovićevi životopisci izvoditi 1498. kao godinu Klovićeva rođenja a 1578. navoditi kao godinu Klovićeve smrti.²⁰

Dan pak na koji da je u 1578. godini umro Julije Klović iznijet će istom o tri stotoj godišnjici Klovićeve smrti, dakle upravo pred sto godina, Ivan Kukuljević Sakcinski: „[Klovi]je umre u Rimu dne 5. siječnja 1578.“²¹ Taj podatak Kukuljević duguje rukopisnoj postili pripisanoj uz rub jednog primjerka Vasarijeva životopisa J. Klovića.²² Daskora će to datiranje doći u pitanje. Naime, godine 1882. A. Bertolotti otkriva i objavljuje Klovićevu oporuku i inventar njegove ostavštine.²³ Iz tih izvora nastoji utvrditi

datum Klovićeve smrti. Oporuka nosi zbunjajući datum 27. prosinca 1578. no, upozorava Bertolotti, oporuka je datirana prema tadašnjem kalendaru, a tada je u Rimu građanska godina počinjala ne s 1. siječnja već s 25. prosinca, s Božićem. Klovićeva dakle oporuka po sadašnjem kalendaru nosi datum 27. prosinca 1577. Tu je oporuku Klović potvrdio još 3. siječnja 1578. A već 4. siječnja 1578. sastavljen je inventar koji se naziva: „Ovo je inventar pokretnina što ih je ostavio u baštinu pokojni gospodin don Julije Klović.”²⁴ Bertolotti je iz toga zaključio da je Klović umro 4. siječnja 1578.²⁵

Ipak, Bertolottijevo datiranje bit će zaboravljeno a usvojeno Kukuljevićevo. Za dataciju, naime, koju donosi Kukuljević (5. siječnja 1578) opredijelit će se povjesničar minijaturistike John Bradley. U obimnom djelu „The life and Work of Giulio Clovio” (London 1891) – koje je 1977. dakle uoči 400 obljetnice Klovićeve smrti, izišlo reprintom²⁶ – Bradley će bezrezervno prenijeti 5. siječnja 1578. kao nesporan datum Klovićeve smrti: „He died, on January 5th, 1578.”²⁷ Od pojave Bradleyeve monografije studije, leksikoni i enciklopedije kao nesporan datum Klovićeve smrti donose 5. siječnja 1578,²⁸ međutim s jednom iznimkom.

Godine 1929. Fourière Bonnard vraća se Klovićevoj oporuci i inventaru Klovićeve ostavštine i odatle nagađa da Klović nije preživio 3. siječnja ili je umro slijedeće noći.²⁹ Bonnardovo nagađanje je međutim ostalo nezapaženo.

Tako smo dočekali 400. obljetnicu Klovićeve smrti bez nedvojbene i službenog podatka o danu kad se ugasio plodan život našeg minijaturiste. Potaknut time dao sam se na traženje službenih dokumenata o danu i mjestu Klovićeve smrti, konkretno na traženje matica umrlih.

Polazeći od općeg uvjerenja da je Klović umro u palači Farnese u Rimu, istraživanje je valjalo poduzeti u maticama umrlih rimske župe Santa Caterina della Rota; naime, na području te župe nalazila se palača Farnese. Međutim, matice umrlih te župe počinju istom s godinom 1600, dakle nakon Klovićeve smrti.³⁰

Od Oliviera i Geneviève Michel, koji upravo surađuju na zborniku o palači Farnese, doznao sam da je u doba Klovićeve smrti palača Farnese još bila u gradnji i da je onih nekoliko useljivih soba tada držao Duca di Parma. To me potaklo da pokušam utvrditi gdje je u doba Klovićeve smrti stanovao kard. Alessandro Farnese, kako bih ustanovio gdje je umro njegov dvorski minijaturist Julije Klović. Kao vicekancelar rimske Crkve kard. A. Farnese mogao je snagom službe boraviti u palači vicekancelara zvanog Cancelleria. Ako je Klović umro kao ukućanin kard. Alessandra Farnesea, koji je u palači Cancelleria bio domaćin, onda bi se zapis o Klovićevoj smrti mogao naći u maticama umrlih one župe na čijem se području nalazi palača Cancelleria. To je župa San Lorenzo in Damaso. Župna crkva San Lorenzo nalazi se u samoj palači Cancelleria i u isti čas služi i kao dvorska kapela i župna crkva. U arhivu Vikarijata Rima (Tabullarium Vicariatus Urbis – Archivio storico del Vicariato di Roma) nalaze se matice umrlih župe San Lorenzo in Damaso iz doba nakon Klovićeve smrti. To je svezak: San Lorenzo in Damaso, Liber Matrimoniorum et Defunctorum: Morti 1556–1592”. Doista, na f. 97 r nalazi se ovaj zapis:

Genaro 1578

A di 3. morse ms Giulio Miniator' dell' Ill.mo Farnese fù portato à S. Pietro in Vincoli. t. 4.

Zapis, razriješimo li kratice, glasi:

Genaro 1578

A di 3. morse messer Giulio Miniator' dell' Illustrissimo Farnese Fù portato à San Pietro in Vincoli. torci 4.

Siječanj 1578.

Dne 3. umrije gospodin Julije minijaturist Presvijetlog Farnesea. Bje prenesen u Sveti Petar u okovima. Duplijera 4.

I tako smo napokon, upravo o četiri stotoj obljetnici Klovićeve smrti, došli do službenog, vjerodostojnog dokumenta o mjestu i danu smrti znamenitog minijaturiste.

Zapis je sličan ostalim zapisima matice umrlih, koji nisu, doduše upisivani u neki formular, već su bilježeni slobodno, no ipak prema ustaljenom obliku i redosljedu: nadnevak smrti, mjesto smrti (ulica ili palača), ime i zanimanje pokojnikovo, mjesto ukopa i broj duplijera koje su, zacijelo, gorjele uz pokojnikov odar ili baklji koje su se nosile u sprovodu.³¹ Sve te elemente sadrži na svoj način i zapis o Kloviću.

Dan Klovićeve smrti je treći siječnja 1578. Brojka 3 se oštro razlikuje od brojke 5, koju je npr. ista ruka u istim maticama umrlih napisala pod datumom 5. ožujka 1576. Brojka 3 je nadalje u maticama umrlih istovjetna s brojkom 3 što ju je ista ruka u istim maticama umrlih napisala pod 3. studenoga 1577. Klović je dakle umro 3. siječnja 1578. a ne 5. siječnja 1578. kako je to općenito ušlo u literaturu. Nema sumnje da prednost ima izvor pred literaturom i službeni dokument pred obavještenjima druge ruke.

Kako god naoko izgleda da zapis o Klovićevoj smrti, za razliku od običajnih matičnih zapisa ne donosi mjesto gdje je umro, mjesto je ipak uključno zabilježeno. Ono je naime uključeno u riječima: „minijaturist Presvijetlog Farnesea – miniator' dell' Illustrissimo Farnese.” Time je naime rečeno da je Klović dvorski slikar kard. Farnesea. Kuća pak, odnosno dvor u kojem se nalazio Farnese kao domaćin, a Klović kao dvorski minijaturist, nije palača Farnese³² već palača Cancelleria.³³ Kad bi to bila palača Farnese a ne Cancelleria, onda se zapis o Klovićevoj smrti ne bi nalazio u maticama umrlih župe San Lorenzo in Damaso, na području koje se nalazi Cancelleria. Pogrešno se iz nadnevka Klovićeve oporuke izvodilo da ju je Klović napravio nedugo prije smrti u palači Farnese, te da je u istoj palači i umro. Nadnevak oporuke glasi: „Sačinjeno u Rimu u palači gore spomenutog presvijetlog gospodina kardinala [Alessandra Farnesea] a u spavaonici gore spomenutog oporučitelja [Julija Klovića]. – Actum Romae in palatio predicti illustrissimi d. cardinalis et in camera cubiculari predicti d. testatoris”.³⁴ Ne veli se „u palači Farnese” nego u „palači gore spomenutog gospodina kardinala [Alessandra Farnesea]”. A palača kard. A. Farnesea bila je palača Cancelleria snagom službe vicekancelara koju je obnašao od svog imenovanja za kardinala 1535. do smrti 1589.³⁵ Julije Klović nije dakle kako se smatra umro u palači Farnese nego u palači Cancelleria u Rimu.

Od podataka o imenu Klovićevu zapis matica umrlih donosi samo ime Giulio – Julije. Ispred imena ne dolazi don ili reverendo čime bi se označila Klovićeva pripadnost svećeničkom ili redovničkom staležu, već jednostavno ispred imena dolazi „messer”. Naziv „messer” se doduše znao upotrebljavati i za crkvene osobe,³⁶ no pisac ovih matica umrlih nikad ne upotrebljava „messer” za redovnike, a za svećenike rijetko, a kad ga upotrebljava, onda „messer” nikad ne dolazi sam nego skupa s „reverendo.”³⁷ Pisac dakle službenog zapisa u maticama umrlih (redovito župnik) nije Klovića obilježio ničim čime je inače u maticama umrlih označivao pokojne redovnike i svećenike. A budući da se župna crkva San Lorenzo in Damaso nalazila u palači Cancelleria, u kojoj je boravio i Klović, zacijelo mu je bio dobro poznat Klovićev status. I budući je crkva San Lorenzo in Damaso bila istovremeno i župna crkva i dvorska kapela Cancellerije, župniku bi bilo poznato da je Klović obnašao svećeničke funkcije i to bi našlo mjesta u zapisu u maticama umrlih, kao što je nešto kasnije iste godine našao mjesta zapis: „A di 17 detto [Giugno 1578] [...] fre Vittorio della Minerva confessore del Cardinale Alessandro.”³⁸ Bit će, dakle, da je Klović papinskom dispenzom koju mu je davno bio pribavio kard. Grimani napustio redovnički i, možda kojom drugom dispenzom, svećenički stalež kako bi se svim vremenom i svim snagama mogao posvetiti umjetnosti. Bilo je to, naime, vrijeme kad se još za pape biralo osobe koje nisu bile svećenici. Ni Pavao III. Farnese kad je bio izabran za papu nije bio svećenik. Za tadašnje pape nije dakle bilo neobično redovnika ili svećenika svesti na laički stalež (*reductio ad statum laicalem*), kako bi se mogao posvema posvetiti umjetnosti, tim više što su ti pape i sami bili promicatelji znanosti i umjetnosti. Klović je zadržao, kako bilježi Baglione, dugu odjeću makar više nije bio redovnik³⁹ a vjerojatno i naziv don, iako nije obnašao svećeničke funkcije.

Klovićevo zvanje zabilježeno je u maticama umrlih jednom riječju: „miniator”.

Mjesto pokopa je u maticama umrlih također navedeno: „Bje prenesen u Sveti Petar u okovima.” Klović je pokopan u crkvi reda regularnih kanonika sv. Augustina kojima je nekoć pripadao kao član.⁴⁰

Vjerno „obrascu” po kojem su se unosili podaci o pokojniku u matice umrlih, o Kloviću je napisano „četiri duplijera” (odnosno „četiri baklje”).⁴¹

Izvori o Juliju Kloviću uistinu su oskudni. A i to malo, makar i objavljeno, tako je rasuto da nije cjelovito ušlo u literaturu o Kloviću. To je, koliko sam mogao zapaziti, konkretno slučaj s pismima što su ih pojedinci pisali Vasariju, i on njima, a u njima spominjali Klovića.

Don Miniato Pitti piše 11. studenoga 1543. Vasariju u Rim na adresu „In corte del R. M. Card. Farnese” i moli da pozdravi minijaturista Julija Klovića od strane starog prijatelja;⁴² ponovno ga preko Vasarija daje pozdraviti u pismu od 23. studenoga 1545.⁴³

Don Vincenzo Borghini (1515–1580), benediktinac, filolog, arheolog i povjesničar, nadasve kritičan, revizor otisaka prvog izdanja Vasarijevih „Le Vite” i sastavljač indeksa istog izdanja, a kod drugog izdanja Vasarijevih „Le Vite” revizor djela skupa sa Silvanom Razzijem,⁴⁴ piše 20. kolovoza 1552, dakle dvije godine nakon izlaska

prvog izdanja „Le Vite”, iz Firenze Vasariju u Rim i spominje Klovića koji radi u Firenzi i zadivljuje svojim radovima.⁴⁵ A u pismu upućenom 18. ožujka 1567. također iz Firenze Vasariju u Rim govori o slici Klovićeve glave, dosta nejasno, no možda o slici koja je trebala poslužiti za izradu Klovićeva lika za drugo izdanje „Le Vite”, jer pismo pada u vrijeme kad Borghini radi reviziju Vasarijeva teksta.⁴⁶

Giorgio Vasari u pismu upućenom Vicenzu Borghiniju iz Rima 8. ožujka 1567. dosta podrobno govori o jednom Klovićevu crtežu Krista.⁴⁷ Vasari u pismu od 1. ožujka 1567, upućenom iz Rima Francescu Medici u Firenzu, veli da je govorio s Klovićem o Klovićevom radu za Medicija, pripominje kako su Kloviću ozdravile oči, te da je papa dao Kloviću 50 škuda i svoj blagoslov.⁴⁸ U istom pismu Vasari piše Mediciju kako mu je Klović obećao da će istog tjedna pisati Francescu Mediciju. Doista, pisao mu je 18. ožujka.⁴⁹

Francesco Medici (1541–1587) u svom pismu od 8. ožujka 1567, upućenom iz Firenze Vasariju u Rim, izražava zadovoljstvo s Vasarijevim posredovanjem za nj kod Klovića.⁵⁰

Da bi se rasuti izvori o Kloviću našli skupa i tako bili stručnjacima lako dostupni, dao sam se na priređivanje knjige koja će skupiti vrela o Kloviću.

Ovaj je rad Ivan Golub objavio na talijanskom u Firenzi u časopisu „Paragone” br. 359–361, Gennaio-Marzo 1980, str. 121–140 pod naslovom „Nuove fonti su Giulio Clovio (1498–1578)”.

- 1 Selektivnu i kritičku bibliografiju o Kloviću vidi u: IVAN GOLUB, Juraj Julije Klović Hrvat – Georgius Iulius Clovius Croata (1498–1578), Peristil, Zagreb 1974, br. 16–17, str. 65–78; Peristil, Zagreb 1975–76, br. 18–19, str. 31–42; Peristil, Zagreb 1977, br. 20, str. 43–55. Kronološku i opsežnu bibliografiju vidi u: MARIA CIONINI-VISANI, Julije Klović, predgovor napisao Grgo Gamulin, Zagreb 1977, str. 108–110. U literaturi o Kloviću ostalo je nezapaženo da Vasari govori o njemu već u prvom izdanju svojih „Le vite de piu eccellenti architetti, pittori e scultori italiani”, Firenze 1550. U kazalu „Tavola di molti artefici nominati et non interamente descritti in questa opera” stoji i: „D. Giulio Coruatto Min. 905.” Na str. 905 Vasari, završivši životopis Sebastijana del Piombo (Venezia 1485 – Roma 1547), koji se zapravo zvao Sebastiano Luciani, donosi poveći ulomak o Kloviću. Tu Vasari ističe kako je pokojni del Piombo imao mnogo prijatelja, među njima umjetnika, od kojih mu je poseban prijatelj bio „Don Julije Hrvat minijaturist: koji je kod prečasnog Farnesea napravio tako izvrsne minijature kakve se mogu uvrstiti među čuda što se vide danas na svijetu na području minijature”; Klovićeve su minijature božanstvenog kolorita, a crtež mu je savršen; i kad bi bile stavljene pred stare Rimljane, ovi bi imali priznati da ih je pobijedila finoća i ljepota Klovićevih minijatura. Vasari završava s nadom i željom za rad i rast Klovićev: „I zato ako mu Božja milost podari onaj život kojemu se nadamo, napraviti će on stvari vrijedne divljenja ovog stoljeća.” Osamnaest godina što dijele drugo izdanje Vasarijevih „Života” od prvog ispunilo je navedene želje i nade Vasarijeve glede Klovića. Vasari će u drugom izdanju započeti Klovićev životopis onim čime ga je završio u prvom izdanju, s tim da će u drugom izdanju kao činjenicu zabilježiti ono što je u prvom iznio kao nadu, reći će naime: „Non è mai stato, ne sara per aventura in molti secoli, ne il piu raro, ne il piu eccellente miniatore, o uogliamo dire dipintore di cose piccole, di don Giulio Clouio...” (Vol. II, str. 849).
- 2 AMADIO RONCHINI, Giulio Clovio, Atti e Memorie delle RR. Deputazioni di Storia patria per le provincie modenesi e parmensi, Modena 1866, vol. III. L'estratto, pp. 1–12. IVAN KUKULJEVIĆ SAKCINSKI, Jure Glović prozvan Julijo Klovio hrvatski sitnoslikar, Zagreb 1878, str. 69–76; E. MUENTZ, Lettre de dom Giulio Clovio à la duchesse de Parme, Archives des Arts, sv. I, g. 1890, str. 71–72.
- 3 O svom otkriću Klovićeve oporuke izvjestio je A. BERTOLOTTI u „Il bibliofilo” (sv. III, g. 1882) pod naslovom „Don Giulio Clovio, il principe dei miniatori; oporuku je objelodanio pod naslovom „Don Giulio Clovio principe dei miniatori. Notizie e documenti inediti” u: Atti e Memorie delle Deputazioni di storia patria dell' Emilia, Nova serie, vol. VII, Modena 1882. L'estratto pp. 1–24. Slijedeće je godine oporuku pretiskao odatle Vjestnik hrvatskog arheološkoga društva 5 (Zagreb 1883) 28, no pri tome je izražena sumnja da Bertolotti nije kritički objavio tekst oporuke. Time potaknut IVAN ČRNČIĆ je priopćio kritički tekst oporuke u Vjestniku Hrvatskoga arheološkoga društva 6 (Zagreb 1884) br. 2, str. 59–61. Črnčićovo kritičko izdanje oporuke je međutim ostalo nezapaženo. Tako je oporuku pretiskao kasnije John W. Bradley od Bertolottija (J. W. BRADLEY, The Life and the Work of Giorgio Giulio Clovio, London 1891, str. 376–379). A. Bacotich je pak pretiskao Klovićevu oporuku iz Vjestnika hrvatskog arheološkoga društva 5 (Zagreb 1883) 28, ne dakle Črnčićev kritički tekst nego tekst što ga je spomenuti časopis pretiskao od Bertolottija.
- 4 IVAN GOLUB, Juraj Julije Klović Hrvat, Peristil, Zagreb 1973–74, br. 16–17, str. 68–69; Peristil, Zagreb 1977, br. 20, str. 46–49.
- 5 Navedeno djelo, str. 55–57.
- 6 IVAN GOLUB, Prilog datiranju života J. J. Klovića. Referat održan na simpoziju Jugoslavenke akademije znanosti i umjetnosti o 400-godišnjici Julija Klovića u Zagrebu 5. V. 1978.
- 7 „In reliquis autem aliis suis bonis mobilibus, utensilibus, et massaritiis domus (infrascriptis tamen demptis) cum quadris magnis et paruis et hic in urbe existentibus suum heredem instituit ac ore proprio nominavit monasterium et fratres dicte ecclesiae Sancti Petri ad vincula; prohibuit tamen dictis fratribus dictorum quadrorum alienationem, sed voluit eos semper remanere ad ornamentum ecclesie predictae et sacrestie illius.” (IVAN ČRNČIĆ, [Klovićeva oporuka], Vjestnik Hrvatskoga arheološkoga društva 6, Zagreb 1884, br. 2, str. 59). Moje istraživanje u Arhivu Kongregacije lateranskih regularnih kanonika u Rimu o sudbini Klovićevih crkvi i sakristiji ostavljenih slika nije dalo rezultata (GOLUB, Juraj Julije Klović Hrvat, Peristil, Zagreb 1977, br. 20, str. 45–52).

- 8 Navedeno djelo, str. 49–51.
- 9 Nav. dj., str. 51–52.
- 10 KUKULJEVIĆ, Jure Glović, str. 10–12.
- 11 Red regularnih kanonika sv. Augustina je sazdan od takozvanih kongregacija koje imaju ime jednog sveca i ime kraja na kojem se prostiru, i eventualno kakav nadimak. Kongregacije su samostalne i nisu jedna drugoj podređene. Kad su iz bilo kojeg razloga došle u krizu, pojedine kongregacije su se stapale jedna s drugom, a stapanje je odraženo i u novom imenu, i to redovito tako da je od jedne od stopljenih kongregacija uzeto ime sveca a od druge ime pokrajine. Klović se nalazio u samostanima sv. Rufina kraj Mantove, sv. Sebastijana u Mantovi, sv. Mihaela u Candiani. Svi su ti samostani pripadali Renenskoj kongregaciji Presvetog Otkupitelja (Congregatio Sanctissimi Salvatoris ad Rhenum). Pokrajinsko ime Kongregacija je imala prema rijeci Reno što teče kraj Bologne. Uz sv. Rufina kraj Mantove, sv. Sebastijana u Mantovi, sv. Mihaela u Candiani kraj Padova, Kongregaciji je također pripadao i sv. Donat skopetinski (S. Donatus de Scopeto) kraj Firenze. Po njemu su tada regularne kanonike ponegdje zvali jednostavno Skopetinci. U tom smislu treba razumjeti Vasarijev podatak o Kloviću: „e condottosi a Mantoua si fece religioso nel monasterio di san Ruffino dell'ordine de'Canonici regolari Scopetini”. Godine 1823. združile su se Renenska kongregacija (koja je uz već navedene samostane imala i u Rimu dva samostana, onaj sv. Petra u okovima i onaj sv. Lovre izvan zidina) Presvetog Otkupitelja s Lateranskom kongregacijom, i to tako da je u ime združenjem nastale kongregacije ušao naziv sveca renenske (Presveti Otkupitelj) a naziv kraja lateranske (Lateran). Arhivski fondovi, ukoliko u 19. st. nisu prešli u Državne arhive Italije, nalaze se danas u Arhivu Kongregacije lateranskih kanonika Presvetog Otkupitelja u Rimu. Istražio sam taj arhiv. Arhivski fond samostana sv. Rufina kraj Mantove ne sadrži niti jedan relevantan dokument iz Klovićeva doba. U arhivskom fondu sv. Sebastijana nema dođuše nigdje spomena o Kloviću, no postoji nekoliko podataka o dobu kad je Klović tamo boravio. U kodeksu A 378: „Numero de canonici di famiglia di S. Sebastiano (1461–1768)” nalazi se zapis o broju regularnih kanonika u samostanu sv. Rufina 1526. godine, posljednje godine prebivanja kanonika u tom samostanu. Tijekom slijedeće 1527. oni će se preseliti u samu Mantovu, u San Sebastiano. Iz zapisa doznajemo da je 1526. u vrijeme dakle kad je Klović stupio u Sv. Rufin, tu bilo 18 svećenika, tri konversa (braća laici) i dva novaka; jedan od te dvojice je očito Klović. Svežanj dokumenata A 378: „S. Sebastiano, inventario degli oggetti di sagrestia e canonica e indici dei libri della biblioteca 1639”, makar se tiče čitavog stoljeća nakon Klovićeva boravka, donosi podatke koji mogu biti u vezi s Klovićem. U inventaru se navode neke minijature „Vn quadro mezzano[?] miniato” (f. 7); „Quattro quadri di paesi miniati con cornici”(f. 13). Nije isključeno da koja od tih minijatura potječe od samog Klovića, koji je tu jednom boravio. U arhivskom fondu Sv. Mihaela u Candijani u kodeksu M 244: „Raccolta di diversi manoscritti” nalazi se i opsežan elaborat „Degl'accidenti da Citta di Perugia e della Guerra del Sale principiando dall'Anno 1535 fino all'anno 1542”. Elaborat bi mogao pružiti zanimljive podatke o prilikama u kojima se našao Klović došavši u Perugiu kard. Grimaniju. Inače je u elaboratu često riječ o kardinalima Grimaniju i Farneseu. U arhivu regularnih kanonika lateranskih Presv. Otkupitelja nalaze se izvan fondova svežnjevi koji su obćavali da sadrže štogod o Kloviću, no ipak ne sadrže ništa. A budući da i negativan rezultat ima svoju informativnu vrijednost navodimo ih: A 679: „Memorie diverse e altre carte antiche d'archivio” počinje upravo s 1578, dakle godinom Klovićeve smrti, no o Kloviću ni spomena; A 2002: „Scripta de historia canonicorum regularium in genere XVI saec. et 1650” također ne sadrži ništa o Kloviću. A u kodeksu M 398: „Inventario dell'Abbate Monsegreati (1764)” navode se u inventaru slike Guida Reni, Raffaella, Domenichina, Rubensa, Tiziana i drugih no o Klovićevim minijaturama ni govora. Da li su neke od slika što ih donosi Monsegreatijev inventar identične sa slikama što ih je Klović oporučno i neotuđivo bio ostavio crkvi i sakristiji sv. Petra u okovima u Rimu?
- 12 U arhivu Kongregacije lateranskih kanonika Presv. Otkupitelja pod signaturom A 955 „Notae historicae Sancti Petri in vinculis” nalaze se autografnе bilješke, neka vrst „silva rerum” opata Monsegreata iz 18. stoljeća, gdje dotaze i ispisci o Kloviću, uzeti iz Vasarijevih „Života” (Firenze 1568), Baglioneovih „Života” (Rim 1642) i u tom kontekstu ova referenca o povelji kard. Grimanija: „Marinus Grimanus titularis S. Marcelli S. R. E. Presbyter 1536, 34. Augusti Julio Chierico [?] di Croatia Presbyt. Can. Reg. S. Salvatoris familiari suo continuo commensali Ecclesiam S. Bartholomaei Castris Torsiani Diocesis Perusiae Inst [?] R. pag. 432”.
- 13 U arhivu Kongregacije lateranskih regularnih kanonika Presvetog Otkupitelja nalazi se prijepis Grimanijeve povelje Kloviću pod signaturom: „M lb Instrumenta, acta, donationes, et privilegia ad canonicos regulares Sancti Petri ad vincula, et Sancti Laurentii extra muros spectantia. Quae ex pervetustis chartis haedinis in quibus deperibant, in elegantiore hanc formam redigi, et in duos tomos compilari fecit Gigliucci Romanus MDCLXXXI”. Prijepis Grimanijeve povelje Kloviću nalazi se na str. 326–328. Uz početak pak samog prijepisa nalazi se slijedeći marginalni pripisak: „1536. Idibus Augusti. Breve concessionis parochialis Ecclesiae Sancti Bartholomaei Castris Torsiani Dioceseos Perusinae ad fauorem Georgii alias Iulii clerici Clerouichio”. Riječ

„Clerouichio” bila je najprije napisana, kao i u povelji, malim početnim slovom, no onda je istom rukom ispravljena u majuskulu, što pokazuje da je prepisivač 1681. g. smatrao da je treba razumjeti kao prezime.

- 14 O kontroverziji oko hrvatskog oblika Klovićeva prezimena vidi GOLUB, Juraj Julije Klović Hrvat, Peristil br. 16–17, Zagreb 1973–74, str. 65–78. Klovićevo krsno ime je zacijelo Juraj, a možda i Julije, ukoliko ono nije isključivo redovničko ime. Umjetničko ime mu je Croata. Kao što je Pietro Vanucci bio Pietro Perugino, a Paolo Cagliari bio Paolo Veronese te Antonio Allegri bio Correggio tako je Julije Klović u umjetničkom svijetu bio Julije Hrvat. „Običaj je bio univerzalan i u skladu s time Julije Klović je postao poznat kao Julije Hrvat” — piše J. W. BRADLEY u svojoj monografiji o Kloviću (The Life and the Work of Giorgio Giulio Clovio, str. 20).
- 15 U svojoj oporuci Klović je „ostavio crkvi Blažene Djevice Marije od utjehe (Ecclesiae Beatae Mariae consolationis de Urbe) u Rimu jedan mali oficij Blažene Marije, drevan, dijelom urešen minijaturama za koji [Klović] kaže da ga ima kod sebe.” (ČRNČIĆ, [Klovićeva oporuka], str. 59). Doista, u inventaru Klovićeve ostavštine nalazi se „Un officio della madonna miniato legato in corame rosso con le fibbie d'argento” (BERTOLOTTI, Don Giulio Clovio, str. 18). Možda je taj „officium parvulum” istovjetan s Časoslovom Stuart de Rothesay što se nalazi u British Museumu: MS. ADD. 20927 (CIONINI – VISANI, Julije Klović, str. 38–42, 87–88). Kako god bilo, tragom Klovićeve oporuke poduzeo sam istraživanje u crkvi Santa Maria della Consolazione u Rimu. Rukopisne, arhivske i knjiške starine ove bolničke crkve prenesene su u Pio Istituto Santo Spirito Ospedali riuniti. U knjižnici Instituta (Biblioteca Lancisi) nema „malog oficija”, a arhiv Instituta je bio nedostupan. Moguće je da je čitav fond knjiga i rukopisa crkve Santa Maria della Consolazione svršio u Državnom arhivu.
- 16 KUKULJEVIĆ, Jure Glović, str. 75.
- 17 Već Vasari u drugom izdanju svojih „Le Vite” govori o jednom Klovićevu učeniku, no ne u sklopu zasebne Klovićeve biografije, već unutar poglavlja „Vita di Giouann' Antonio Lappoli Pittore Aretino”: „Giouann' Antonio [Lappoli] [...] 1552 [...] si morì. Fu suo creato Bartolomeo Torri, nato di assai nobile famiglia in Arezzo, il quale condottosi a Roma, sotto Don Giulio Clouio miniatore eccellentissimo: veramente attese di maniera al disegno, et allo studio degl' ignudi; ma più alla notomia, che si era fatto valente, et tenuto il migliore disegnatore di Roma. E non ha molto, che Don Siluano Razzi mi disse, Don Giulio Clouio hauergli detto in Roma, dopo hauer molto lodato questo giouanne, quello stesso, che a me ha molte volte affermato; cioè non se l'essere leuato di casa per altro, che per le sporcherie della notomia; perciò che teneva tanto nelle stanze, et sotto il letto membra, et pezzi d'huomini, che ammorbauano la casa. Oltre cio stracurando costui la vita sua, et pensando, che lo stare come filosofaccio sporco, et senza regola di uiuere, et fuggendo la conuersazione degl'huomini, fusse la via da farsi grande, et immortale, si condusse male affato: [...] Infermato si adunque Bartolomeo d'anni venticinque [...] in quattro mesi, poco dopo Gio. Antonio morendo gli fece compagnia” (str. 386–387). Ovaj dragocjeni tekst, koji pokazuje da je Klović imao učenike i kakav je mogao biti kao učitelj, nije koliko mi je poznato zapažen u literaturi o Kloviću. Vasari spominje Klovića i na str. 306 u poglavlju „Vita di Marcantonio Bolognese”: „Enea Vico da Parma [...] fece ancora per don Giulio Clovio rarissimo miniatore, in vna carta San Giorgio a cavallo, che amazza il serpente”. Spomenimo da CARLO MANOLESSI 1647. izdaje Vasarijeve „Le Vite” i među dopunama donosi i Klovićevu sliku koju je rezao vrstan intagliatore.
- 18 Le Vite de'piu eccellenti pittori, Scultori et Architettori Scritte da M. GIORGIO VASARI pittore et architetto Aretino. Secondo, et ultimo volume della Terza parte. Nel quale si comprendano le nuove Vite, dall'anno 1550 al 1567. In Fiorenza Appresso i Giunti 1568, str. 849–854. — O problemu Klovićeva rodnog mjesta vidi IVAN GOLUB, Juraj Julije Klović Hrvat, Peristil, Zagreb 1975/76, br. 18/19, str. 31–39.
- 19 Il Riposo di Raffaello Borghini in cui della pittura, e della scultura, de'piu illustri Pittori, e Scultori, e delle piu famose opere loro si fa mentione; e le cose principali appartenenti à dette arti s'insegnano. Firenze 1584, str. 533.
- 20 Godine 1642. GIOVANNI BAGLIONE gotovo doslovce prenosi Borghinijev podatak o Klovićevoj smrti: „Mori in Roma nell' età di 80 anni correndo quelli della nostra salute 1578” (Le vite de' pittori, scultori et architetti dal Pontificato di Gregorio XIII del 1572 in fino a' tempi di Papa Vrbano Ottavo nel 1642, scritte da Gio. Baglione Romano e dedicate all' Eminentissimo e Reverendissimo Principe Girolamo Card. Colonna. In Roma, nella stamperia d'Andrea Fei MDCXLII, str. 16). — Godine 1763 FÜSSLIJEV Allgemeines Künstler-Lexicon bilježi za Klovića „Starb 1578” (str. 131), a godine 1776. DE FONTENAIÉOV Dictionnaire des Artistes veli za Klovića „mort à Rome en 1578” (str. 387). Neues allgemeines Künstler-Lexicon od G. K. NAGLERA bilježi za Klovića da je umro 1578 (sv. III, München 1836, str. 13). A. SEUBERT iste 1878, kad će Kukuljević iznjeti datum da je Klović umro 1578., bilježi da je Klović umro 1578. (Allgemeines Künstler-Lexicon, sv. I, Stuttgart 1878, str. 281). W. BRADLEY će

- čak skoro desetljeće nakon što je Kukuljević iznio nadnevak Klovićeve smrti ostati samo na Borghinijevu podatku i zapisati za Klovića „died at Rome in 1578” (A Dictionary of Miniaturists, Illuminators, Calligraphers and Copysts, vol. I, London 1887–89, str. 236).
- 21 Sam će KUKULJEVIĆ, pišući prvi puta o Kloviću godine 1852, navesti samo godinu (1578) Klovićeve smrti (Život Jurja Julia Klovija slikara, Prinesak za pověstnicu umětnosti slavenske, Zagreb 1852, str. 32; *Leben des G. Julius Clovio, Ein Beitrag zur slawischen Kunstgeschichte, Agram 1852, str. 52*). Istom u knjizi „Jure Glović prozvan Julijo Klovio hrvatski sitnoslikar” KUKULJEVIĆ će navesti 5. siječnja 1578. kao datum Klovićeve smrti (str. 53).
 - 22 „U jednoj rukopisnoj postili, čuvanoj u zbirci markiza Luke Burbona del Monte, ima zabilježen dan smrti Klovićeve ovako: 'Obiit Romae 5. Januarii 1578 summus minio pingendi artifex, sepultus in aede sancti Petri ad Vincula.' Vasari Ediz. Le Monnier, Ediz. Giuntina e Triestina.” (KUKULJEVIĆ, Jure Glović prozvan Julio Klovio, str. 53–54, bilj. 2).
 - 23 A. BERTOLOTTI, nav. dj., str. 1–23.
 - 24 „Die 4 Januarii 1578. / In nomine domini amen etc. Hoc est inuentarium bonorum mobilium relictorum in hereditate q. D. Don Julii Clouij repertorum in stantiis sue solite habitationis in Palatio Ill. i et R. mi D. Cardinalis Farnesii confectum de ordine R. d. Ep. Melfensis Majoris Domus predicti Ill. mi d. Cardinalis presentibus et assistentibus ibidem R. D. Don Honofrio Venatio priore S. ti Petri ad Vincula et R. d. Victorio Petrutio ad hoc per predictum R. Ep. deputato ac D. Claudio Massarolo et primo in camera solita predicti q. Don Julii.” (BERTOLOTTI, Don Giulio Clovio, str. 17–18).
 - 25 „A di 3 gennaio ancora in vita riconfermava le principali prescrizioni del testamento ... E che morisse nel giorno seguente risulta evidentemente dall' inventario fatto a di 4 gennaio” (BERTOLOTTI, Don Giulio Clovio, str. 7).
 - 26 Reprint Amsterdam: Hissiak 1977.
 - 27 BRADLEY, The Life and Work of Giulio Clovio, str. 186.
 - 28 Dakako oni koji se ne omeduju na to da navedu samo godinu smrti 1578 kao npr. J. A. HERBERT u THIEME – BECKER, Allgemeines Lexicon der bildenden Künstler, sv. VII, Leipzig 1912, str. 123.
 - 29 „Il ne passa pas la journée, ou mourut dans la nuit suivant.” (FOURIER BONNARD, Don Giulio Clovio miniaturist, 1498–1578, Bibliothèque de Saint – Louis des Français a Rome, Rim – Paris 1929, str. 71).
 - 30 Matice krštenih župe Santa Caterina della Rota počinju s 1560, a Stanje duša s 1623. Kad bi Stanje duša postojalo iz Klovićeva vremena imali bismo zacijelo dragocjene podatke, jer se u Stanju duša popisivalo stanovništvo po ulicama, u ulicama pak po kućama, a u kućama sve osobe. Matice rimskih župa nalaze se u Archivio storico del Vicariato di Roma.
 - 31 Da skraćenica t. znači torce vidljivo je iz istih Matica umrlih gdje na f. III v dolazi „torce”.
 - 32 Palača Farnese je od obitelji Farnese prešla kasnije na Burbonce iz Napulja, a sada je u njoj sjedište francuske ambasade.
 - 33 Palazzo della Cancelleria započeta (1483), za vrijeme kard. Scarampo Mezzarota, nastavljena za kard. Raffaele Riario, zaplijenjena istom za kard. Riaria, kad postaje sjedištem crkvenih ureda i rezidencijom uz urede vezanih prelata, a u prošlom stoljeću služi neko vrijeme kao sjedište civilnih ustanova da bi opet s Lateranskim ugovorom od 1929. bila sjedište crkvenih ustanova s privilegijem eksteritorijalnosti. Makar se svaka nalazi na području druge župe, palača Farnese i palača Cancelleria udaljene su jedna od druge jedva koji stotinjak metara.
 - 34 ČRNČIĆ, [Klovićeva oporuka], str. 60.
 - 35 MORONI GAETANO, Dizionario di erudizione storico-ecclesiastica, sv. 23, Venezia 1843, str. 211. Smrt kard. Alessandra Farnesea zabilježena je u istim maticama umrlih na f. 151 v: „Marzo 1589. A di 2. fu seppellito l'ill.mo Card. le Farnese nostro Prelato alla Chiesa del Gesu. Piangendo Tutta Roma”. Dok EUBEL, Hierarchia Catholica (sv. III, Münster 1923, str. 23) navodi 2. ožujka 1589. kao datum kardinalove smrti, matice umrlih navode 2. III. kao dan ukopa. Čini se da je i kard. Alessandro Farnese umro u palači Cancellarije.
 - 36 NICOLO TOMMASEO, Dizionario della lingua italiana, sv. V, Torino 1924, str. 221; PALAZZI FERNANDO, Novissimo dizionario della lingua italiana, Milano 1939, str. 699.
 - 37 „Giugno 1586 [...] Il Reuerendo ms. Jacomo Ronchoni Benefitiato di Chiesa” (f. 141 v). U istim se maticama umrlih navode biskupi i prelati bez „ms” (f. 111 r, 111 v). Jedan obični svećenik je u istim maticama umrlih zabilježen bez „messer reuerendo” no s naznakom „prete”: „Luglio 1583. 6 Prospero Gais prete in casa di m:a Clelia sua sorella” (f. 132 v).

- 38 ARCHIVIO DEL VICARIATO, San Lorenzo in Damaso, Liber Matrimoniorum et Defunctorum: Morti 1556-1592, f. 88 v.
- 39 „Il Cardinal Grimani [...] impetrò dal Papa, ch'egli si potesse cauar l'habito, benché poi sempre di lungo vestisse” (BAGLIONE, *Le vite*, str. 15).
- 40 U oporuci je odredio da mu se na grob stavi natpis „Hic Jacet Don Julius Clovius” (ČRNČIĆ, [Klovičeva oporuka], str. 59). Postoji potvrda od 15. siječnja 1578. kojom prior crkve sv. Petra u okovima, Honofrio Venazio, potvrđuje da je zadržao 21 škudu za postavljanje nadgrobnog spomenika Kloviću: „Il priore sudetto dichiarava di ritenere [...] scudi 21 per far la lapide sulla tomba del Clovio” (BERTOLOTTI, *Don Giulio Clovio*, str. 21). Bit će da je tada podignut skroman spomenik prema posljednjoj volji Klovičevoj. Nadgrobni spomenik što su ga 1632. regularni kanonici podigli Kloviću zamijenio je zacijelo prijašnji, možda zbog oštećenja prvotnog spomenika, a možda jednostavno zato što je za barokni ukus 17. stoljeća Klovičev spomenik bio prejednostavan, pa ga je trebalo zamijeniti kićenijim. U arhivu regularnih kanonika lateranskih Presv. Otkupitelja u Rimu nisam našao nikakve podatke u vezi s podizanjem Klovičeva nadgrobnog spomenika, a niti u Arhivu papinskog Hrvatskog zavoda sv. Jeronima u Rimu u zapisnicima sjednica Kongregacije sv. Jeronima nema nikakvog zapisa o tome da bi Klovičevi sunarodnjaci što su tada boravili u Rimu bili potakli podizanje doličnije nadgrobne ploče Kloviću. No nije isključeno da je u tome mogao imati udjela Tomko Mrnavić, tadašnji predsjednik Kongregacije sv. Jeronima koji se inače na razne načine trudio oko obilježavanja slavne prošlosti svog naroda.
- 41 Ima slučajeve i s više, npr. osam duplijera odnosno bakliji (f. 99).
- 42 „Dite à don Giulio miniatore che e' uitupera la corte, non che la frateria à essere tanto ingrandito, che e' non si uoglia ricordare d'uno suo amico; ma che io credo, che e' sia, che per essere frate anche lui, gli habbia del frate più che non ho io. Pure se e' ui pare, raccomandatemi allui, é ch'io bacio le mani á sua signoria”. (KARL FREY, *Der literarische Nachlass Giorgio Vasaris*, sv. I, München 1923, str. 128-129). U vezi s pismima Vasarijeve literarne ostavštine, a koja se tiču Klovića vidi I. GOLUB, *Juraj Julije Klović Hrvat*, Peristil br. 20, Zagreb 1977, str. 43-44.
- 43 „Altro non ho che dirti. Raccomandami alli amici massime à Simon Botti, e Raffaello Monte Lupo é Julio é tutti li altri, se sono teco.” (FREY, *Der literarische Nachlass*, sv. I, str. 162).
- 44 G. FOLENA, *Vicenzo Maria Borghini*, Dizionario biografico degli Italiani, Roma 1970, str. 680-681.
- 45 „Ecci, come douete sapere, Don Giulio Coruatto, che lauora certi quadretti per Sua Excellentia, che sono cosa diuina: Che non hiersera l'altra Nicolo del Nero et Baccio Barbadorji [mj] menoro a uedern' uno bellissimo; doue ragionamo assai di uoj, et mostro desseruj amicissimo”. (FREY, *Der literarische Nachlass*, sv. I, str. 334).
- 46 „Quanto alla testa di Don Giulio non accade altro, che non essendo cosa sopreccelente, non farei nulla; et credo facilmente quel che uoi dite, che la biacca et la pezzetta di leuante, che questo intend'io per colorito, faccia taluolta parere un uiso un'altra cosa di quel ch egli è. Quando sarete qua, mi potrò più à mia sodisfatione contentare.” (Nav. dj., sv. II, str. 323).
- 47 „Spetto sentir, innanzi che io parta, quel che sa a rispendere a quel riscritto, et lo spetto con desiderio il consiglio, quanto voi il disegno di Don Giulio del Cristo, il quale lo uisto. Et perche el colorito, che lo uiddij lanno passato, e differente assai, come interuienne, dal disegno, non gnieno voluto chiedere, perche si basta, che ingiurierej Don Giulio et non contenterej voi; et dj questo si fara, secondo che scriuerete: che se bene no son qui per chiedere, faro per amor vostro ogni cosa.” (Nav. dj., sv. II, str. 312-313).
- 48 „Don Giulio gli o parlato et lo djsposto, che uj fara un quadro della grandezza degli altri, et si uol risoluere: Tanto gli sono stato intorno desseruj ogni anno tributario dj qualcosa, secondo che V. E. I. ne dara il capriccio elljnuentione; et io gli o promesso, che V. E. I. gli usera delcontinuo cortesia: Doue ema promesso questa settimana scriuere a V. E. I. Et in uero o visto cose miracolose di suo; et il papa, che a auto da luj non so che cose et gia dato una pensione dj 50 s., con la beneditijone, la guarito degli ochi, che sta bene afatto: Che luj ma'conto, che questo è stato la sua sanjta. Et con questo faro fine” (Nav. dj., sv. II, str. 298). Vidi KUKULJEVIĆ, *Jure Glović*, str. 49.
- 49 Nav. dj., str. 302. Kukuljeviću je bilo poznato da se „pismo nalazi u arhivu medicjskom u Florenciji. Mi ga žalibože nemogosmo dobiti u prepisu.” (KUKULJEVIĆ, *Jure Glović*, str. 49).
- 50 „E stato bene quel che hauete passato con Don Giulio, co'l quale non lasseremo di fare quanto conuiene, tenendoli noi molta uolunta per le sue parti rare.” (FREY, *Der literarische Nachlass*, sv. II, str. 308).

1. *Povelja kard. Marina Grimanija izdana Juliju Kloviću u Perugi 24. kolovoza 1536.*

Roma, Archivum pretiosum Congregationis Sanctissimi Salvatoris Canonorum regularium Lateranensium in Urbe, M 665.

MARINVS GRIMANVS

TITVLI Sancti Marcelli Sanctae Romanae Ecclesiae Presbyter Cardinalis Patriarcha Aquilejensis Perusiae Umbraeque de latere 'legatus Dilecto nobis in Christo Georgio alia Iulio clerico clerouichio de' Croatia Presbytero ordinis canonicorum regularium Sancti Augustini professori ac familiari nostro continuo / commensali salutem in domino sempiternam: Religionis zelus grataque deuotionis et familiaritatis obsequia quae nobis et Apostolicae Sedi hactenus impendisti, Et adhuc sollicitis studijs impendere non desistis, necnon uitae ac morum honestas aliaque laudabilia probitatis et uirtutum merita, super quibus / apud nos fide digno commendaris testimonio nos inducunt, ut tibi reddamur ad gratiam liberales. Cum sicut accepimus Parochialis Ecclesia Sancti Bartholomaei castri Torsiani Perusinae diocesis, quam quondam Ioannes Maria de' Signorellis ipsius ecclesiae rector dum uiueret, ET POSSESSOR / et successiue' Ascanius de' Realtis de' Lanciani respectiue' obtinebat per obitum eiusdem Ioannis Mariae, qui extra Romanam Curiam diem clausit extremum seu per contractum matrimonij ipsius Ascanij uacauerit et uacet ad praesens, nos tibi asserenti ordinem canonicorum regularium Santi Augustini expresse professum existere', ut commodius sustentari ualeas, de alicuius subuentionis auxilio prouidere' ac meritorum tuorum intuitu specialem gratiam facere' uolentes teque a quibusuis excommunicationis, suspensionis, et interdicti alijsque ecclesiasticis sententijs censuris et paenis a iure' uel ab / homine' quauis occasione uel causa latis, si quibus quomodolibet innodatus existis ad effectum praesentium duntaxat consequendum harum serie absoluentes et absolutum fore' censentes, Ecclesiam praedictam cuius fructus, redditus et prouentus quadraginta ^a ducatorum auride' camera secundum com / munem estimationem, ualorem annum, ut asseris non excedunt siue' praemisso siue alio quouismodo, aut ex alterius cuiuscunque persona seu per liberam resignationem dicti Ioannis Mariae' aut Ascanij seu cuiusuis alterius de' illa extra dictam curiam, etiam coram Notario publico et testi / bus sponte factam, aut constitutionis felicis recordationis Ioannis Papae Viginti Secundi, quae incipit execrabilis, uel assecutionem alterius beneficij quauis autoritate' collati, etiam si tanto tempore' uacauerit, quod eius collatio iuxta Lateranensis statuta concilij ad Sedem eandem legitime de / uoluta existat, et super ea inter aliquos lis cuius statum praesentibus haberi uolumus pro expresso pendeat indecisa, dummodo tempore' datae praesentium non sit in ea alicui specialiter ius quaesitum cum omnibus iuribus et pertinentibus suis tibi per te quoaduixeris tenendam, regendam et gubernandam. Ita quod / liceat tibi debitis et consuetis ipsius ecclesiae supportatis oneribus de' residuis redditibus et prouentibus disponere' et ordinare, sicuti illam in titulum pro tempore

obtinentes de illis disponere et ordinare potuerunt seu etiam debuerunt, alienatione tamen quoruncunque bonorum immobilium et precioso- / rum mobilium eiusdem ecclesiae tibi penitus interdicta auctoritate apostolica, qua ex munere legationis nostrae huiusmodi fungimur in hac parte commendamus, nos nunc tecum ut ecclesiam praedictam simpliciter uel ex causa permutationis quotiens tibi placuerit dimittere, et commendae huiusmodi / cedere, et loco dimissi aliud simile uel dissimile beneficium ecclesiasticum similiter recipere et in eandem commendam etiam quoaduixeris retinere libere et licite ualeas auctoritate nostra praedicta tenore praesentium de specialis dono gratiae dispensamus. Quocirca Venerabilibus uiris Reuerendo / in Christo dei gratia Domini Episcopi Perusini in spiritualibus Vicario generali, et Troilo de Balionibus eiusdem ecclesiae canonico per haec scripta mandamus, quatenus ipsi aut unus ipsorum per se uel per alium seu alios te uel procuratorem tuum nomine tuo in corporalem possessionem Parrochialis ecclesiae praedictae iuriumque et pertinentium praedictorum inducant eadem auctoritate nostra et defendant inductum amoto exinde quolibet illicito detentore, facientes tibi de ipsius parrochialis ecclesiae fructibus, redditibus et prouentibus integre responderi contradictores per censuras ecclesiasticas / appellatione postposita compescendo, non obstantibus felicis recordationis Bonifatij Papae octaui, et alijs constitutionibus et ordinationibus apostolicis, ac dicti ordinis iuramento, confirmatione apostolica, uel quauis firmitate alia roboratis statutis et consuetudinibus contrarijs quibuscunque, aut / si aliqui super prouisionibus seu commendis sibi faciendis de huiusmodi uel alijs beneficijs ecclesiasticis in illis partibus generales dictae sedis uel legatorum eius literas impetrarint, etiam si per eas ad inhibitionem, reservationem et decretum, uel alias quomodolibet sit processum, quibus omnibus / te in assecutione dictae Parrochialis Ecclesiae uolumus anteferri. Sed nullum per hoc eis quoad assecutionem beneficiorum aliorum praeiudicium generat, Seu si Reuerendo Dei gratia Episcopo Perusino, uel quibusuis alijs communiter uel diuim ab eadem sit sede indultum, quod ad re / ceptionem uel prouisionem alicuius minime teneatur, et ad id compelli non possint, quodque de huiusmodi uel alijs beneficijs ecclesiasticis ad eorum collationem, prouisionem, praesentationem, seu quauis aliam dispositionem coniunctim uel separatim spectantibus nulli ualeat pro / uideri seu commenda fieri per literas apostolicas non facientes plenam et expressam ac de uerbo ad uerbum de indulto huiusmodi mentionem, et qualibet alia dictae sedis indulgentia generali uel speciali cuiuscunque tenoris existat, per quam praesentibus non expressam uel totaliter non insertam / effectus huiusmodi gratiae impediri ualeat quomodolibet uel differri, et de qua cuiusque toto tenore habenda sit in nostris literis mentio specialis. Prouiso quoque propter huiusmodi commendam dictae parrochialis ecclesiae, seu aliud beneficium ecclesiasticum illius loco per te pro tempore obtinendum debitis non fraudatur obsequijs, et animarum cura in ea nullatenus negligatur. Sed eius congrue supportentur onera antedicta. Nos enim irritum decernimus et inane prout est quicquid secus forsitan super his hactenus attentatum est, aut in futurum per quoscunque / nobis inferiores scienter uel ignoranter contigerit attentari.

IN Quorum fidem praesentes manu nostra subscriptas fieri, et per cancellarium nostrum infrascriptum subscribi, sigillique nostri iussimus et fecimus appensione

communiri. DATVM Perusiae' in aedibus nostrae / solitae' residentiae IDIBVS Augusti. ANNO A Natiuitate Domini Millesimo, Quingentesimo, Trigesimo, Sexto. Pontificatus Sanctissimi domni nostri domini Pauli diuina prouidentia papae' tertij. Anno Tertio:

^bMarinus Cardinalis Legatus^b

^cIo. Amedeus Lambertus

Canonicus^c

Kritički aparat

a čitanje quadraginta nije sigurno; b – b autograf; c – c s pergamene visi velik pečat s grbom: likom, imenom i naslovom kardinalovim. Na poledini pergamene drugom rukom pripisano je: tom. 2, pag. 326. No LXXXII. Pripisak upućuje na prijepis povelje koji se danas nalazi u Arhivu Kongregacije Presvetog Otkupitelja pod signaturom M 1 b (Vidi bilješku 13).

2. Pismo kard. Alessandra Farnesea Juliju Kloviću iz Caprarole od 8. kolovoza 1570.

Parma, Archivio di Stato, 33 Misc. Busta 22.

Amb:re

A Don Giulio miniatore

R.^{do} D.ª Giulio io desidero che la sig.ra D.^b Geronima moglie / dell'Ambasciatore del Re Filippo uenga compiaciuta dunc / quadretto colorito di vostra mano et lo desidero di ma- / niera che se io ne hauessi piu d'uno non ui lassarei / dar' questa briga, che glie le donarei piu che uolentieri / onde uorei che andaste^d a trouare S.^e Ecc.a et intesa / la sua uolonta procuraste di sodisfarla con quel tempo / et con quella comodita che ui parera di poterle promet- / tere facendo conto in questa cosa^f di seruire la persona / nostra propria. Con seruationi^g Capr:la a VIII d' / Agosto 1570.

A Don Giulio miniatore VIII li Agosto

Kritički aparat

a prekríženo don b prekríženo dona c to jest d'un d ispravljeno možda od andassino e prekríženo su f nečitljivo ili zbog oštećenja ili nepotpunosti reprodukcije, vjerovatno stoji cosa ili caso g slijedi, vjerovatno, skriveno u reprodukciji Farnese.

3. Službeni zapis o danu i mjestu smrti Julija Klovića u maticama umrlih župe San Lorenzo in Damaso u Rimu

Roma, Tabularium Vicariatus Urbis - Archivio storico del Vicariato di Roma, San Lorenzo in Damaso, Liber Matrimoniorum et Defunctorum: Morti 1556–1592, f. 97r.

Génaro 1578

A di 2 morse. d. N. madr' di Geminiano pollarolo, t. 4.

A di detto il figliolo di ms Giouáni librarò d'incontro à S. Agnese fù portato quà. t. 6.

A di. 3. morse ms Giulio Miniator' dell' Ill.mo Farnese fù portato à S. Pietro in Vincoli. t. 4.

RIASSUNTO

Nuove fonti su Giulio Clovio

Dopo mezzo secolo di silenzio, sono stati scoperti tre nuovi documenti su Giorgio Giulio Clovio Croata – Juraj Julije Klović Croata (1498–1578): patente del cardinal Marino Grimani a Giorgio Giulio Clovio, Perugia 24 agosto 1536; lettera del cardinale Alessandro Farnese a Giulio Clovio, da Caprarola 1'8 agosto 1570; atto ufficiale di morte di Giulio Clovio nel Registro dei morti della parrocchia di san Lorenzo in Damaso a Roma. Clovio è morto il 3 e non il 5 gennaio 1578 come menzionato in tutta la bibliografia; non morì, come si è sempre creduto, nel palazzo Farnese ma nel palazzo della Cancelleria a Roma.